Summary

Danylo Akulenko. Functioning and development of civil society under constitutional basis.

This article was studied the constitutional norms for civil society, which, in the author's view, should be the doctrinal basis for its functioning.

The question arises because of the critical need of society in legal and political movements for a European model of relations between the state and the citizen, the urgency is determined not only by the author's personal convictions, but also by the unstable situation inside the Ukrainian politics, according to which only anti-democratic pseudosocial post-Soviet movements have unity and one point of view. In such conditions, the uncertainty of the Basic Law does not leave an opportunity to develop new, more effective legal norms that could increase the effectiveness of civil society.

The scientific basis for this article were the works of V. Batanov, A. Krusyan, N. Onishchenko, T. Podorozhna, S. Petkov, O. Skripniuk, S. Sunegin, Y. Shemshuchenko.

The aim of the work is to study the possible instruments of constitutional influence to achieve the ultimate goal of each democratic and legal state - building an effective civil society with a self-regulatory function.

The analysis of the real situation inside the country shows that the level of efficiency of civil society is currently critically low. Indicators of this are the following negative socio-legal phenomena:

- legal and political nihilism;
- the dependence of the media on the so-called "tycoons";
- a small number of non-state entities of legal relations (organizations, foundations, unions, associations, federations, consumer societies, etc.) especially in sparsely populated rural areas;
- low level of labor protection and social guarantees;
- ineffective financing of political movements, parties and youth party cells;
- low level of civil self-identification in certain regions of the country;
- ineffective distribution of financial resources to state monopolies, which are unprofitable to preserve employment.

This article provides possible ways of overcoming problems which can positively affect the further development of interaction between society and the state with an integrated approach to their implementation and strike a balance between state influence and civil pressure, the purpose of which is to ensure a decent level of protection of the rights, freedoms and interests of citizens.

Key words: state, civil society, economic freedom, constitutional foundations, non-state legal entity, political culture, legal nihilism.

DOI: 10.36695/2219-5521.1.2020.15

УДК 342.731

М.С. ВАСІН

Максим Сергійович Васін, аспірант Львівського університету бізнесу та права, виконавчий директор Інституту релігійної свободи*

ORCID: 0000-0002-0096-223X

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Віра і релігійні переконання займають важливе місце в житті багатьох людей, що обумовлює їхню потребу в єднанні з іншими одновірцями з метою спільного сповідання, відправлення релігійних обрядів, навчання та поширення своєї віри. Міжнародні договори, ратифіковані Україною, захищають свободу совісті та віросповідання як основоположне право людини, обмежуючи можливість державного втручання у внутрішні справи релігійних організацій, поважаючи їх право на автономію, самоврядність, власну ієрархічну структуру. У національному законодавстві імплементовано основні міжнародно-правові засади державно-церковних відносин, однак залишаються й деякі прогалини. Зокрема, наукового аналізу та перегляду потребує понятійно-термінологічний апарат, яким послуговується Конституція і законодавство України, визнаючи релігійні організації у якості суб'єктів державно-церковної взаємодії.

У ст. 35 Конституції України закріплено принцип державно-церковного відокремлення, який використовує одночасно два терміни: «церква» і «релігійні організації», що не відповідає принципу правової визначеності.

Метою цієї статті є здійснення теоретичного аналізу термінологічних аспектів конституційно-правового регулювання державно-церковних відносин та за його результатами вироблення практичних пропозицій для вдосконалення законодавчого регулювання державно-церковної взаємодії.

Проблематику понятійно-термінологічного апарату державно-церковних відносин у своїх дослідженнях розглядали Л.Д. Владиченко, Д.О. Вовк, Г.В. Друзенко, В.В. Костицький, А.Ю. Радченко, Г.Л. Сергієнко, Л.О. Филипович та інші науковці. Однак ця сфера потребує подальших наукових розробок з точки зору конституційно-правових засад взаємодії держави і релігійних організацій.

Термінологія, яка використовується в Конституції України, має засадничий характер для подальшого розвитку нормативно-правового регулювання цієї сфери суспільних відносин. З огляду на це, поняття «церк-

ва» і «релігійна організація» потребують чіткого визначення або перегляду підходу до їх застосування. Зокрема, у ч. 3 ст. 35 Конституції України зазначено, що «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви»¹. При цьому двозначність у тлумаченні цих положень виникає через використання законодавцем двох різних понять для позначення церкви як суспільного інституту, що наводить на думку, ніби від держави відокремлені і «церква», і «релігійні організації», а від школи – лише «церква». Такий підхід розробників Конституції України 1996 р. призвів до порушення принципу правової визначеності, оскільки до цього часу законодавство України не дає чіткого тлумачення, що охоплюється поняттями «церква» і «релігійна організація» та які між ними існують сутнісні відмінності.

Проблематика усунення термінологічної невизначеності була винесена на розгляд Конституційного Суду України у 2002 р. у конституційному поданні 51 народного депутата України, які просили Суд дати офіційне тлумачення поняттю «церква», що міститься у частині третій ст. 35 Конституції України. Парламентарі наголошували, що на практиці застосування різних понять, які вживаються в цій статті Конституції, положень знає певних труднощів, оскільки поняття «церква» як окремий суспільний інститут не є тотожним поняттю «релігійні організації». Автори конституційного подання також зауважили, що «аналогічні норми є і в Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 р., ст. 1 якого, визначаючи завдання цього Закону, також не ототожнює терміни «релігійні організації» та «церква», що містяться у цій нормі»². Як вбачалося з матеріалів справи, практична необхідність офіційного тлумачення терміна «церква» була обумовлена розробкою нової редакції Закону про свободу віросповідання та релігійну діяльність, у пояснювальній записці до якого пропонувалося дати визначення церкви як інституції, що існує паралельно з державою, розуміючи під поняттям «церква» тип християнських або інших релігійних організацій, що характеризуються наявністю ієрархічного устрою, самостійністю нормативного врегулювання внутрішньої діяльності. У підсумку, Конституційний Суд України визнав, що розбіжності щодо суті термінів «церква» та «релігійні організації», які вживаються передусім у законодавстві, існують, однак «їх усунення – повноваження законодавчого органу – Верховної Ради України, а не Конституційного Суду України»³. Таким чином, Суд не знайшов підстав для відкриття конституційного провадження у справі та розгляду конституційного подання по суті. Незважаючи на це, український парламент до цього часу не вирішив питання тлумачення терміна «церква», який використовується в Конституції України та є засадничим для всієї сфери законодавчого регулювання державно-церковних відносин.

З точки зору правозастосовної практики та доктринальних особливостей різних християнських конфесій слід взяти до уваги, що у православ'ї та католицизмі термін «церква» використовується в універсальному розумінні для позначення всієї повноти церковної спільноти, яка з позиції богослов'я є Тілом Христовим і складається з багатьох структурних одиниць. Такий підхід позначається на найменуваннях релігійних організацій, адже церквою вважається релігійне об'єднання, яке представлене відповідним релігійним центром (управлінням) і складається з місцевих релігійних громад, релігійних управлінь нижчого рівня (епархій, дієцезій), монастирів, братств, місій, духовних навчальних закладів, як це передбачено ч. 2 ст. 7 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Як приклад, в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб зареєстрована релігійна організація «Київська Митрополія Української Православної Церкви (Православної Церкви України)», що є керівним релігійним центром автокефальної Православної Церкви України як релігійного об'єднання. При цьому місцеві православні громади в державному реєстрі зазначені саме як частина цієї Церкви. Зокрема, «Релігійна громада Святого Духа Православної Церкви України» у Хмельницькій області. На побутовому рівні під поняттям «церква» також розуміються християнський храм чи собор, що часом знаходить відображення і в юридичних документах, як приклад, доповнення у 2018 р. Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» окремою ст. 17-1 про особливості передачі в постійне користування культової споруди – Андріївської церкви Національного заповідника «Софія Київська»⁴.

Натомість, у протестантизмі, який за чисельністю релігійних становить третину всієї релігійної мережі України, поширена практика застосування терміна «церква» щодо місцевих релігійних громад, які можуть функціонувати і як частина певного релігійного об'єднання, і як автономні незалежні релігійні громади. Водночас термін «церква» так само використовується і для позначення релігійного об'єднання, яке складається з місцевих релігійних громад. Як приклад, у державному реєстрі містяться дані про «Українську Церкву християн віри євангельської», яка за видом релігійної організації є керівним релігійним центром, а також зареєстрована місцева релігійна громада «Помісна церква християн віри євангельської (п'ятидесятників) смт Голованівськ». Таким чином, навіть у межах різних християнських конфесій термін «церква» має різне змістове наповнення, що відображається у їхніх статутних документах.

При цьому на практиці мали місце випадки, коли органи у справах релігій обласних державних адміністрацій, уповноважені реєструвати статuti релігійних громад, відмовляли в реєстрації протестантських громад через використання у їхній назві слова «церква», яке посадовці з власної точки зору тлумачили виключно у якості релігійного об'єднання. Така неоднозначність у тлумаченні конституційного терміна «церква» поряд з іншими подібними порушеннями права релігійних організацій на визначення своєї назви стали причиною оприлюднення Міністерством юстиції України спеціального роз'яснення, в якому підтверджувалося право кожної релігійної організації самостійно визначати свою назву, без примусу вказувати в ній конкретний вид релігійної організації. Згідно з цим роз'ясненням Мін'юсту, відомості про вид релігійної організації (зокрема – релігійна громада, центр, управління, братство, місія, монастир, духовний навчальний заклад) повинні міститися у статуті релігійної організації, а не в її найменуванні⁵.

Враховуючи різні конфесійні підходи, залишається не вирішеним питання, як саме слід тлумачити термін «церква» і загально конституційні положення про відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви. Згідно з п. 1 Перехідних положень Конституції України 1996 р. Закон України

«Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р. є чинним у частині, що не суперечить Конституції України, оскільки був прийнятий до набуття нею чинності. Отже, звернення до цього Закону у цілях тлумачення Конституції України потребує особливої делікатності. З одного боку, термін «церква» використовується у ст. 1, відносячи до завдань Закону «подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви», що надає цьому поняттю характеристик окремого суспільного інституту поряд із державою. З іншого боку, в наступних ст. ст. 5 і 6 Закону, де деталізується конституційний принцип державно-церковного відокремлення і відокремлення школи від церкви, в обох випадках використовується подвійний термін «церква (релігійні організації)», що дає підстави зробити висновок про ототожнення понять «церква» і «релігійні організації», наповнення їх однаковим змістом. Важливо зазначити, що надалі в усіх інших положеннях Закон послуговується лише терміном «релігійні організації», уникаючи термінологічної двозначності. Використання у Законі про свободу совісті та загалом у законодавстві України терміна «релігійна організація» є виправданим не тільки через універсальність, обумовлену відсутністю конфесійного забарвлення, а також з огляду на те, що саме цей термін позначає організаційно-правову форму юридичних осіб згідно національного класифікатора ДК 002:2004 «Класифікація організаційно-правових форм господарювання»⁶.

Таким чином, можна зробити висновок, що в конституційно-правовому регулюванні та загалом у законодавстві України доцільно застосовувати саме термін «релігійна організація» як узагальнене поняття, що включає в себе багатоманіття релігійних інститутів в Україні різних конфесій (релігійних громад, релігійних центрів і управлінь, монастирів, братств, духовних навчальних закладів) та водночас позначає відповідну організаційно-правову форму юридичної особи відповідно до національного класифікатора. Відтак, з метою усунення юридичної невизначеності та двозначності тлумачень конституційного принципу відокремлення церкви і релігійних організацій від держави і школи від церкви, термінологію положень ч. 3 ст. 35 Конституції України доцільно уточнити шляхом використання лише терміна «релігійні організації» замість окремих термінів «церква» і «релігійні організації». Такий підхід дасть змогу також привести до термінологічної єдності згадану норму Конституції України та положення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Водночас треба враховувати, що серед і українських, і закордонних вчених доволі поширеним є використання терміна «церква» та похідних від нього – «державно-церковні відносини», «державно-церковна взаємодія», «державно-церковний діалог» у значенні суспільного інституту, спрямованого на задоволення релігійних потреб, без прив'язки до християнського походження цього терміна, у більш узагальненому розумінні, що включає релігійні організації різних віросповідань і конфесій. Враховуючи таку усталеність вбачається допустимим використання терміна «церква» з науковою метою, надаючи йому широкого значення в якості суспільного інституту, який уособлює в собі багатоманітність релігій і конфесійних напрямів.

¹ Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 35.

² Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення поняття «церква», що міститься у частині третій статті 35 Конституції України від 05.06.2002 року у справі № 2-36/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v032u710-02>

³ Там само.

⁴ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. № 987-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 25.

⁵ Релігійна організація вправі не міняти назву під час переєстрації – роз'яснення Мін'юсту. URL: <https://irs.in.ua/2017-clarification-on-title-of-religious-organizations>

⁶ Наказ Держспоживстандарту України від 28.05.2004 року № 97. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0097609-04/ed20130207>.

Резюме

Васін М.С. Термінологічні аспекти конституційно-правового регулювання державно-церковних відносин в Україні

Майже 24 роки пройшло з часу прийняття Конституції України, однак і досі в законодавстві України залишається невизначеним поняття «церква». Одночасне використання термінів «церква» і «релігійні організації» в одних положеннях Конституції України і використання лише терміна «церква» в інших створює підґрунтя для неоднозначного тлумачення конституційного принципу відокремлення церкви і релігійних організацій від держави, а школи – від церкви. Така правова невизначеність на практиці призводить до порушення прав віруючих під час застосування конституційних положень, зокрема в процесі реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи. У статті автор наводить аргументи, обґрунтовуючи необхідність корекції понятійно-термінологічного апарату, який використовується у ч. 3 ст. 35 Конституції України, з метою запровадження уніфікованого підходу загалом у законодавстві України.

Ключові слова: церква, релігійні організації, державно-церковні відносини, державно-церковна взаємодія, свобода віросповідання, відокремлення держави і церкви.

Резюме

Васин М.С. Терминологические аспекты конституционно-правового регулирования государственно-церковных отношений в Украине

Почти 24 года прошло со времени принятия Конституции Украины, однако до сих пор в законодательстве Украины остается неопределенным понятие «церковь». Одновременное использование терминов «церковь» и «религиозные организации» в одних положениях Конституции Украины и использование только термина «церковь» в других создает основание для неоднозначного толкования конституционного принципа отделения церкви и религиозных организаций от государства, а школы – от церкви. Такая правовая неопределенность на практике приводит к нарушению прав верующих при применении конституцион-

ных положений, в частности в процессе регистрации религиозных организаций со статусом юридического лица. В статье автор приводит аргументы, обосновывая необходимость коррекции понятийно-терминологического аппарата, который используется в ч. 3 ст. 35 Конституции Украины, с целью внедрения унифицированного подхода в целом в законодательстве Украины.

Ключевые слова: церковь, религиозные организации, государственно-церковные отношения, государственно-церковное взаимодействие, свобода вероисповедания, отделение государства и церкви.

Summary

Maksym Vasin. Terminological aspects of constitutional regulation of church-state relations in Ukraine.

Almost 24 years have passed since the adoption of the Constitution of Ukraine, however, the term «church» remains unclear in the legislation of Ukraine. Simultaneous using the terms «church» and «religious organizations» in some provisions of the Constitution of Ukraine and using only the term «church» in other provisions create the basis for an ambiguous interpretation of the constitutional principle of church-state separation and church-school separation. Such legal uncertainty in practice leads to a violation of the rights of believers in the application of constitutional provisions, in particular in the process of registration of religious organizations as a legal entity.

The Constitutional Court of Ukraine decided that there were differences in the substance of the terms “church” and “religious organizations”, which are primarily used in the legislation, but a clarification of these terms is the power of a legislative body, not the Constitutional Court of Ukraine. Nevertheless, the Parliament of Ukraine has not yet resolved the issue of interpretation of the term “church”, which is used in the Constitution of Ukraine and is a legal ground to the whole sphere of legislative regulation of state-church relations.

In all the provisions of the Law of Ukraine “On Freedom of Conscience and Religious Organizations”, the term “religious organizations” is used, avoiding terminological ambiguity. The use of the term “religious organization” in the legislation of Ukraine is justified not only because of the universality caused by the lack of denominational affiliation but also because this term denotes the specific form of legal entities.

In the article, the author gives arguments justifying the actuality for correction of the terminological conception, which is used in article 35 (3) of the Constitution of Ukraine, with the aim of introducing a unified approach in the whole legislation of Ukraine. However, it is permissible to use the term “church” for research purposes, giving it broad meaning as a public institution that embodies the diversity of religions and denominations.

Key words: church, religious organizations, church-state relations, church-state interaction, freedom of religion, church-state separation.